

MECSI BEATRIX

Magyarország egyik legrégebbi festészeti emléke. A visegrádi esperesi templom falképtöredékei

Bevezetés

Visegrád a Dunakanyarban, Budapesttől északra 30 km-re található, a Visegrádi-hegységhez tartozó hegyek koszorújában. Első említése a veszprémi püspökség javára 1009-ben kiadt oklevélben található, ahol a püspök egyházmegyéjének részeként említi „Visegrád civitas”-t, azaz Visegrád vármegyét, a későbbi Pilis és Pest vármegyék elődjét.¹ „Ez a vármegye, hasonlóan a fölött fekvő Esztergom, illetve az alatta fekvő Fejér megyéhez, a Duna két partján fekvő területeket ölelte fel. Székhelye a Sibrik-dombon állt, késő-római erődítményből átalakított vár volt, amely a környéken élő szlávoktól a 10. század végén a Visegrád (magasabb helyen fekvő vár) nevet kapta.”² A Sibrik-dombon a korai Árpád-korban kialakított ispánsági központtal kapcsolatosan létesült az első plébánia, közvetlenül az ispáni vár, a várjobbágyok védelme alatt. A plébánosok az ispánok segítségével indították el a templomok építését, közösen jártak el abban is, hogy a vasárnapot, mint munkaszüneti napot megtartsák, és mindenki templomba menjen. Későbbiekben az egyházszerzet kialakulása és megszilárdulása után az ispáni központokban lévő plébánonok lettek a püspöki egyházmegyék kerületeinek vezetői.³

Visegrádon a legkorábbi templomok így ehhez a Sibrik-dombhoz közel területhez köthetőek, de hamarosan több templom és kolostor is létesült a térségen. Ezen templomok és kolostorok közül falképek szempontjából a legérdekesebb a Sibrik-dombon, az ispáni vártól keletre a Várhegy oldalában feltárt, a Szent István-kori plébániatemplom falaira ráépült 11. századi esperesi templom. Tanulmányomban elsősorban az itt talált, ásatásokból előkerült – javarészt publikálatlan – falképeket kívánom bemutatni.

Az esperesi templom⁴

A Szent István-kori plébániatemplom helyére épült új, nagyobb méretű templom egyenes szentélyzáródású épület volt. Egyetlen hajóját fa szentélyrekesztő osztotta két részre. Ebből talpgerendájának a déli falban látható lenyomata, és a középső kapujának két cölöplyuka maradt fenn. (1. kép)

A keleti szakaszban három oltárt emeltek. „A főoltár előtt egy kólappal fedett sírba egy előkelő személyt, a sír mérete alapján valószínűleg egy gyermeket temethettek el. A nyugati részen egy széles, karzattal egybeépített tornyot emeltek. A karzat földszintjének két korinthoszi oszlopa felett palmettás vállkövek tartották a boltozat íveit.”⁵ Az emelet mellvédjén Buzás Gergely rekonstrukciója szerint öt kisméretű, nyolcszögletű oszlopocska állhatott, amelyek palmettás, szalagfonatos vállkövek közvetítésével támasztották alá a hajó teljes szélességét elfoglaló torony falát. (A kőfaragványok közül két oszlopförődést a *Pannonia Regia* című kiállítás katalógusában is közzöltek, kat. I-17, I-19)⁶

A karzatra a déli oldalról vezetett fel egy külső lépcsőház, a torony felső szintjeire pedig ugyanott csigalépcsőtorony vitt fel. Buzás Gergely megfigyelése és véleménye szerint az egész nyugati épülményt a templom építése közben történt tervváltózás kapcsán készítették.

A karzat felépítése után készült el a templom gazdag belső kifestése. (Ugyanis egy vállpárkányon kimutatható a falkép vörös keretelése.) „A templom déli kapuja előtt temetkezés-

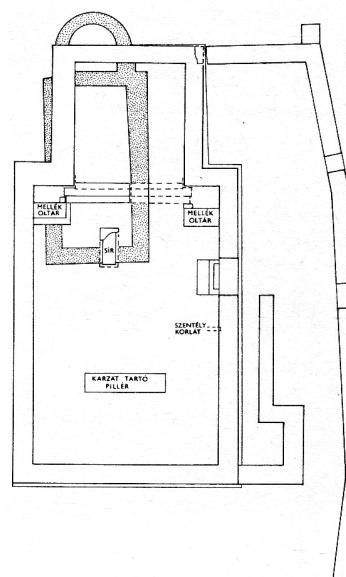
re használt tornác állt. A tornácban elhelyezett előkelő sírok nemelyikéből arany ékszerek kerültek elő. Az egyik sírt sírkóként egy elfűrészelt római oszlopdarab fedte. A tornác déli bejárata elől cölöpszerkezetes faházat építettek. Hasonló szerkezetű faépület nyomai az előcsarnok nyugati bejárata előtt is előkerültek. A templom papjainak sírjai a szentély mögött helyezkedtek el. Az egyikból 11. századi ónkehely és paténa, a másikból vas vezeklöv került elő.”⁷

A templom temetője az épülettől nyugatra helyezkedett el. „A régi templom temetőjétől elkülönülő új temető sírjainak éremmellékletei közül a legkorábbiak Salamon király (1063–1074) és Géza herceg pénzei voltak. Az egyik – Szent László (1077–1095) pénzével datált – sírnál megfigyelhető volt, hogy kiásásakor már átvágta a második, egyenes szentélyzáródású templom építésekor keletkezett habarcos réteget.”⁸ Ezen megfigyelések alapján keltezik a templomot a 11. századra, feltehetően Salamon király uralkodási idejére.

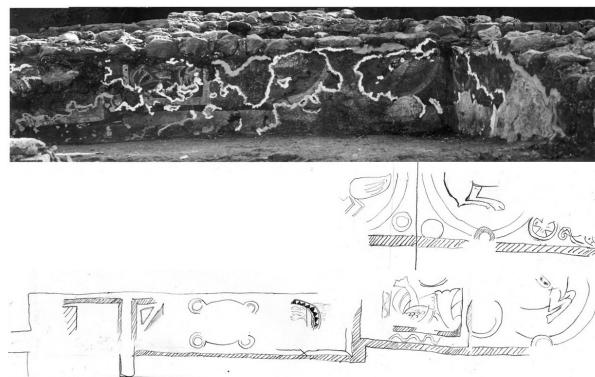
„Az a templom rövid ideig állt csak, már a 12. század folyamán elhagyta, a sírok egy részét exhumálták, köveit is elkezdték elhordani: Erre vall az, hogy az egyik mellékoltár romjai közül 12. századi pénz került elő. Végül az épület romjait a tatárjárás utáni nagy várépítkezések idején, a 13. században bontották le teljesen, hogy köveit felhasználják az alsóvár lakótornyának építkezéséhez.”⁹

Az esperesi templom falképei

A magyarországi festészet történetének legkorábbi emlékei általában csak kevessé ismertek, amelynek részben oka ezen emlékek ritkasága, gyakori átfestések és töredékkességük, és a csak szűk szakmai körök által hozzáférhető szakirodalomban való publikálása, illetve ennek hiánya. Az 1970-es években ezért óriási szenzációt keltett, amikor a visegrádi Sibrik-dombon folyó ásatások nyomán előkerültek a 11. századi

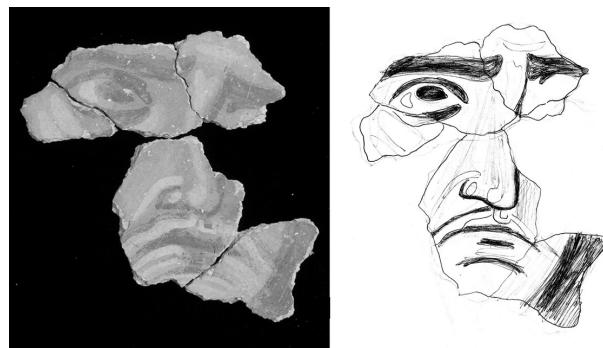
1. kép: A visegrádi Sibrik-domb közelében feltárt templomok alaprajzai. Rajz: Szőke Mátyás. SzőKE 1986. 7.

2. kép: In-situ falképek a templom déli és nyugati falán.
Fotó: Magyar Nemzeti Múzeum, Mátyás Király Múzeum, 1978. Rajz: Mecsi Beatrix

3. kép: In-situ falképmaradvány összefonódó halfarkak ábrázolásával.
Fotó: Magyar Nemzeti Múzeum, Mátyás Király Múzeum, 1978

4. kép: Ásatásokból előkerült serfifej-töredék a templom felmenő falairól. 10x12 cm. Fotó: Mudrák Attila. Rajz: Mecsi Beatrix

esperesi templom falmaradványai elképesztő frissességgel megfestett freskótöredékekkel. Erről az eseményről több napilap és ismeretterjesztő cikk is beszámolt,¹⁰ azonban a szennáció elmúltával a lelkesedés kissé elült, és elsősorban a konzerválási, műemlékvédelmi szempontok kerültek előtérbe,¹¹ és csak az 1994-ben megrendezett *Pannonia Regia* című kiállításon kerültek ismét az érdeklődés középpontjába.¹² Az ásatásokból előkerült festészeti leletanyag tudományos feldolgozása jelenleg is folyamatban van, 1995 óta dolgozom

az ásatásokból előkerült töredékek tudományos szempontok szerinti rendszerezésével, amely munka nehézségét növeli, hogy a templom lábazatán viszonylagos épségben fennmaradt festményeken kívül több ezer apró freskótöredék került elő az ásatási szelvényekből, amelyek összerakós-játék szerű összeállítása és tudományos szempontok szerinti feldolgozása igen nagy türelmet és odafigyelést igényel. Tanulmányomban rövid beszámolót kívánok nyújtani a még nem lezárt kutatásról, és felhívni a figyelmet Magyarország egyik legrégebbi falképeire, amelyek méltán érdemelnek nagyobb nyilvánosságot és ismertséget.

A visegrádi Sibrik-domon 1977–78-ban kiásott 11. szádi templom falképei előkerülésük szempontjából két fő csoportra oszthatók. A leglátványosabb részletek a templom déli falának lábazati részén maradtak fenn körülbelül 1 méteres magasságban. A szentély déli falán 1,6 méter hosszan szintén festményeket láthatunk, amelyek geometrikus mintákat mutatnak. A hajó déli, illetve kisebb részben nyugati falán 9 méter hosszan maradtak meg a lábazati képek festett részletei.¹³ Ezek az *in situ* megmaradt falképtöredékek kerek, illetve négyzetes kereteléssel ellátott mezőkben állatalakokat (ugró ózre támadó tigris/oroszlán?), madár, halak) illetve márványt utánozó felületeket mutatnak. (2. kép) A karzat oszlopainak vonalában összefonódó farkú halak (3. kép), a hajóban színes berakásos márványburkolatot utánozó díszítés látható.

A leletanyag másik, izgalmasabb részét azok a falképtöredékek alkotják, amelyek a templom felmenő falainak magasabb részeiről származnak. Ezek a régészeti ásatásokból, a föld alól előkerült töredékek a festészeti program szempontjából a lábazati freskóknál jóval fontosabb, ikonográfiai jelentőséggel bíró részeinek számítanak. Azonban töredékességi folytan nagyon nehéz ezen ikonográfiai programot feltérképezni és rekonstruálni.

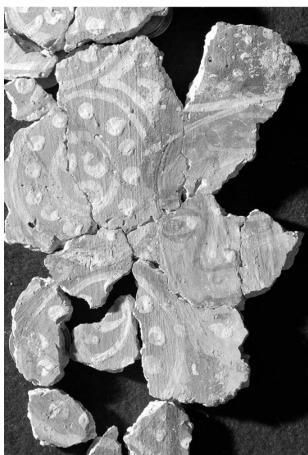
Az itt talált férfifej arcát árnyaló okker és halványzöld finom fokozatai, a bravúrosan alkalmazott fehér csúcsfények a koraközépkori, preromán festészet Bizánc közvetítette klaszszikus örökségére, illuzionizmusára emlékeztet.¹⁴ (4. kép) Ez a bizáncias stílusjegyeket mutató kifestés a 11. században Európa-szerte elterjedt festészeti stílus egyik egyedülálló emléke.

Ebből a korszakból a környező országokban sem nagyon ismertek ilyen magas színvonalú, párhuzamként használható emlékek, így csupán a töredékekkel összeállítható kisebb-nagyobb részletek sejtetnek valamit a program egykor nagyságáról és fontosságáról.

A *Pannonia Regia* című kiállításon (1994) a Magyar Nemzeti Galériában és a nemzetközi *Európa Közepe 1000 körül* című vándorkiállításon (2000–2002) a Magyar Nemzeti Múzeumban, Krakkóban, Berlinben, Mannheimben, Prágában és Pozsonyban bemutatott női fej részletét további elemekkel tudtam kibővíteni.¹⁵ A nő alakja mögötti háttér dekoratív díszítése a ráfestett laza sárga ecsetvonássokkal, nagy valósínnűséggel függöny ábrázolása lehet. Egy másik női fej részlete leginkább gazdag hajdíszével vonja magára a figyelmet, arca nem volt eddig beilleszthető az előkerült töredékek arcrészleteiből. (5. kép)

A számos figurális részletet megjelenítő falképtöredékeken feliratok nyomai is előkerültek. Ezek értelmezése még nagyobb és koncentráltabb munkát igényel. Az itt látható betűtípusok középkori betűtípusok táblázataival való összevetése remélhetőleg közelebb visz majd a freskók kapcsolatrendszerének feltáráshoz.

Hogy igen jelentős volt ez a templom, azt nem csak az bizonyítja, hogy a templom méretéhez képest ilyen díszes és

5. kép: Ásatásokból előkerült női fej töredékei a templom felmenő falairól. 16×28 cm. Fotó: Mudrák Attila. Rajz: Mecsi Beatrix

magas színvonalú kifestést kapott (ebben a korban ritkaság-számba ment egy templom teljes kifestése),¹⁶ hanem az is, hogy szobrászati kőanyaga szoros kapcsolatban áll a királyi építkezésekkel, tehát valószínűleg ugyanazok a köfaragók dolgoztak Tihanyban, Veszprémben és a pilisszentkereszti királyi építkezéseken.¹⁷ E jelentős emlékanyag stíluskapcsolatainak, történelmi vonatkozásainak feltárása jelenleg is folyik, remélhetőleg közelebb hozva minket e méltatlanul kevessé ismert és ismertetett korszak festészeti emlékeihez.

Jegyzetek

- 1 GYÖRFFY György: *Budapest története az Árpád-korban*. In: *Budapest Történte*. Budapest, 1973.
- 2 SZŐKE Mátyás: *Visegrád. Ispánság Központ*. Tájak Korok Múzeumok kiskönyvtára 244. Budapest, 1986.1.
- 3 SZŐKE, 1986. 4–5.
- 4 Lásd bővebben Buzás Gergely elemzését (Buzás Gergely – MÉSZÁROS Orsolya: *A középkori Visegrád egyházinak régészeti kutatása*. In: *Magyar Sion*, új folyam 2. kötet (44. kötet), 2008/1.: 71–103).
- 5 BUZÁS, 2008. 71.
- 6 TÓTH Sándor: I-17. I-19. katalóguscímszó, ill. 54. skk., passim. In: *Pannónia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Magyar Nemzeti Galéria (1994. október – 1995. február), 218.
- 7 BUZÁS, 2008. 72.
- 8 BUZÁS, 2008. 72.
- 9 BUZÁS, 2008. 72.
- 10 SÁRVÁRI Márta: *Visegrád vallomása*. In: *Delta*, 1979/2, 10–13; KISS Károly: *A Sibrik-domb titka*. In: *Ebek harmincadján*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982. 213–228.; KISS Károly: rádiójegyzet, 1982. február; KISS Károly: *Dialektikus műemlékvédelem?* In: *Magyar Nemzet*, 1984. márc. 3. 10; CSÁSZÁR László: *Nemzeti Kincseink sorsa*. In: *Magyar Nemzet*, 1984. márc. 3. 10.
- 11 Falképrestaurátor: Rády Ferenc (RÁDY Ferenc: *The Decanal Church at Visegrád: Discovery and Removal of the Eleventh-century Frescoes*. é.n. In: különnyomat restaurátori konferenciáról); Védőépület: Erdei Ferenc (OMF), 1986.
- 12 TÓTH Melinda: *III-1. katalóguscímszó*. In: *Pannónia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Magyar Nemzeti Galéria (1994. október – 1995. február) 218; TÓTH Melinda: *Falfestészet az Árpád-korban. Kutatási helyzetkép*. In: *Ars Hungarica*, XXIII.(1995). 2. sz. 139.
- 13 SZŐKE Mátyás: *A visegrádi várispánsági központ kutatása*. In: *Dunakanyar, A Dunakanyar Intéző Bizottság Tájékoztatója*, 1980 (XVII). 2. sz. 35–37.
- 14 TÓTH M., 1995. 139.
- 15 WIECZOREK, Alfried – HINZ, Hans Martin (szerk.): *Európa közepe 1000 körül 2*. Kiállítási katalógus. Stuttgart, Theiss, 2000. 584–587.
- 16 TÓTH M., 1995. 139.
- 17 SZŐKE, 1980. 35–37.

One of the earliest paintings in Hungary: Mural fragments from the Visegrád decanal church

We know very little about the earliest paintings in Hungary, due to their rarity and fragmentariness. Therefore, it was a great sensation when excavations in 1977-78 uncovered two 11th century buildings in Visegrád, near the Sibrik-hill. Archaeologists led by Mátyás Szőke first found a small church with a semi-arched apse, and later a square-ended one built over the first building. Mural fragments were found on the excavated apse wall together with a nine-metre long and one-metre high strip on the south wall continuing round onto the west wall. The decoration showed animal figures enclosed in circles, and panels with marble-imitations. Apart from the in-situ frescos mentioned above, thousands of mural fragments were unearthed, which the author of the paper has been working on since 1995, putting together the pieces of fresco-fragments, and thus attempting to gain insight into the iconography and stylistic characteristics of these very early paintings. The paper is an introduction to this rich material providing a better understanding of one of the earliest paintings to have survived in Hungary.